

CHINUA ACHEBE – ATYJA-E AZ AFRIKAI IRODALOMNAK?

Biernaczky Szilárd

Örömünkre szolgált, hogy az *Afrika Tanulmányok* 2011. évi első számában az egyik legnagyobb élő afrikai író-ról olvashattunk írást (Béres Mária: Chinua Achebe – a modern afrikai irodalom atyja, 88–97. o.). Annál is inkább, hiszen (még 1990 előtt) a nigériai írónak három regénye is megjelent hazánkban, azóta azonban itthon hallgatás veszi körül őt. Bár az egykori AKP (ELTE Afrikai Kutatási Program) valamikori tagja, a napjainkban Skóciában élő Egrí Ku-Mesu Katalin 1984-ben pl. Achebe regényeiről írt disszertációval doktorált Debrecenben. Mi magunk pedig még a sokszorosított *Afrikánisztikai Hírek*ben közöltünk egy tanulmányt (Folklor az afrikai irodalomban. Megjegyzések Chinua Achebe: Széthulló világ c. regénye kapcsán, 1983, II. 12, december, 3–14. o.), továbbá közzé tettünk egy ismertetést (1983, II. 5, május) is ugyanott az író

nevezetes regényéről. És egy az Európa Könyvkiadó felkérésére írt javaslattal (1985. szept. 5.) próbáltuk egyengetni az útját az írónak az akkor még csak négy létező regénye közül a negyedik lefordítatlan *Arrow of God* (Isten nyila vagy Isten nyílvevesszője, valójában: *Istenítélet* vagy *Sorscsapás*) magyar kiadása ügyében. Ez utóbbi dolgát azonban a változások szele elsodorta, és a regény mindmáig nem jelent meg magyarul.

Béres Mária írását tehát mindenképpen hasznos információs forrásnak tekintjük, és nagyban méltányoljuk vállalt szerepét a figyelemfelkeltés tekintetében (különösen, hogy ő készítette el annak idején a *Széthulló világ* szép magyar fordítását is). Mindemellett szeretnénk néhány lényegesnek látó kiegészítést, módosítást eszközölni a tanulmányba beillesztett adatok, megállapítások kapcsán. Ismert tény, hogy Nadine Gordimertől származik a világ

valamennyi irodalmi életén (Achebét, ha igaz, immár több mint 60 nyelvre fordították le) áthullámzó kijelentés, hogy ő a (modern?) afrikai irodalom atyja. E megállapítás ellen, ahogy maga az író, e sorok írója is berzenkedik (még akkor is, ha a Nobel-díjas Gordimer e kijelentését egyfajta nemes gesztusnak minősíthetjük). No, nem azért, mintha Achebét nem becsülnénk a legnagyobbra (és ne neveznénk mi magunk is „Nobel-díj gyanús” szerzőnek), hanem mert ennek a megjelölésnek az irodalomtörténet tényei ellentmondanak. Atyáknak nem a legjobbakat, hanem az időben legelsőket szokták nevezni. Ilyen értelemben az Achebénél (1930–) akár a mindössze négy évvel fiatalabb és ugyancsak Nobel-díjas Wole Soyinka (1934–) is az alapító atyák közé lenne számítható, hiszen ráadásul első darabjai 1958–1959-ban kerültek színpadra, nagyjából éppen Achebe nevezetes regényének (1958) a megjelenésével egy időben.

Ami azt illeti, mind általában az afrikai, mind a nigériai irodalom esetében érdemes odafigyelnünk az angol nyelvű afrikai irodalom egyik legjobb ismerője, a témakörben négy hatalmas bibliográfiát is összeállító Bernth Lindfors (egyébként magyarul is megjelent) tanulmánya (1970) megállapítására:

„...Afrikai szerzők irodalmi alkotásai (*a múlt század harmincas-negyvenes éveiről van szó – B.Sz.*) rendkívül ritkák voltak. A XVIII. század végén három ex-rabszolga önéletrajzi munkát írt Angliában, a ghánai O. Dazi Ako 1909-ben megjelentetett egy verseskötetet, a szintén ghánai Joseph E. Casely Hayford pedig 1911-ben furcsa filozófiai regényt

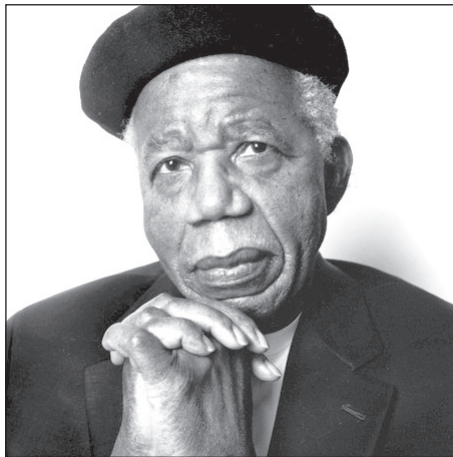
alkotott *Etiopia Unbound* címmel... A nigériai írók kedvelt műfaja a regény volt. 16 év alatt 16 szerző 32 regénye jelent meg (*itt már a hatvanas évekről van szó – B.Sz.*)... Nigériai író első jelentős angol nyelvű prózai munkája Amos Tutuola *The Palm-Wine Drinkard* (1952) című folklorisztikus műve volt... Két évvel később jelent meg Cyprian Ekwensi *People of the City* (1954) c. könyve, formájában az első igazi nigériai regény...” (Chinua Achebe és a nigériai regény, 22, 23, 25. o.).

Visszatérve most eredeti kérdésfelvetésünkhöz (az atyák kérdésköre a modern afrikai irodalom esetében), az anglofónia túltengését érzékelhetjük Gordimer fellengzős megállapítása kapcsán akkor is, ha számba vesszük az ugyancsak kulcsregényt alkotó Amadou Hampaté Bâ (1900–2001) francia nyelvű munkásságát, aki igaz, 1957-ben nem valódi regénnyel, hanem csak egy nagyhatású életrajzzal (*Vie et enseignement de Tierno Bokar, la sage de Bandiagara*) lépett színre. Az említett nagyjelentőségű regényt (*L'étrange destin de Wangrin*), amely magyarul is megjelent (*Wangrin, a furfangos bambara*, 1987), csak 1973-ban tette közzé, bár azonnal jelentős irodalmi díjjal jutalmazták (*grande prix de littérature d'Afrique noire* 1974). E könyvet, bár Tutuola talán túlzottan meseszerű, folklorisztikus megoldásával ellentétben teljes értékű, regényszerű és szerkezetű műnek kell tekintenünk, ugyancsak az afrikai hagyományok határozzák meg. A mitikus eredetű kópemesék módjára a főszereplő ravaszságok, gonoszkodások sorozatán át emelkedik magasra, majd ugyanígy

sikertelen kópéságok sorozatán át jut el a bukásig a történet végére.

Az alapító atyák ügyét tovább boncolva, arról szinte ne is beszéljünk, hogy az afrikai regényirodalom valódi atyja valószínűleg egy sokkal korábban alkotó személy: mégpedig az az antillai (Martinique) születésű, bár Afrikában „francia” hivatalnokként sok éven át tevékenykedő kreol író (apja guyanai, anyja európai származású), René Maran, aki több kitűnő afrikai témájú regényt is írt (és az afrikai népek felemelésének egyik előharcosa volt), de világhírűvé első, *Batoaula* c. prózai alkotása (1921) vált, amely elnyerve a Goncourt-díjat botránykővé vált a korabeli Franciaországban. A „kreol”-afrikai író, aki egyébként magát franciának tartotta, és ma is vita folyik arról, hogy műve (művei) vajon a négritude részét képezik-e, Achebéhez hasonlóan a saját kultúrájukat megélt és a behatoló európaiakkal ellentétbe kerülő afrikaiak bemutatására törekszik, és aki-nek e regényét nem kisebb jelentőségű személy, mint Kosztolányi Dezső fordította magyarra (1922), mindjárt a megjelenését követően. Maga Kosztolányi egyébként a könyv magyar nyelvű kiadásának évében közölt egy jegyzetet is róla a *Pesti Hírlapban*:

„...Egy ember, ki évezredek hallgatásából emelkedik ki és gyón, százötvenmillió társa közül először, nekünk is hozzáférhető nyelven, egy afrikai lélek, ki fekete atyafiairól beszél, azoknak a nevében, kik sokkal többen vannak a földgolyón, mint németek, franciák, angolok együttevve... Mindegyiknél költő, ki tisztában van az írás mivoltával. Nem röpiratot ad ki a négerrek politikai harcáról. Ez rokonszenves.

Chinua Achebe

Forrás: Steve Pyke, *newyorker.com*

Csak éppen tollheggyel érinti bevezetőjében, hogy a gyarmatokon az emberek ezrei táplálkoznak a meg nem emésztett kukoricamagokból, melyeket a katonalovak trágyájából szedegetnek ki. Regényében egyaránt távol áll feketétől, fehérektől. Arcokat, mozdulatokat, ösztönöket figyel. Az európaiak nagyon messze esnek tőlük, s vagy sunyi gazembereknek látják őket, vagy vajákosoknak... Minden belülről történik ebben a könyvben. Egy öreg törzsfőnök feleségét elszereti a délceg, fiatal néger, mind a ketten barátságot színelve, afrikai szertartás szerint készülnek a leszámolásra, aztán az öreg megsebesül a vadászaton, s a két fiatal a haldokló ágya mellett egymásé lesz. Egyszerű történet, de annyi mélabú van benne, mint a néger népdalokban, annyi erő, mint a néger szobrokban...” (*Pesti Hírlap*, 1922, március 5.)

Tegyük mindehhez hozzá, Achebe nem a világirodalom egyik legbefolyásosabb alakja, amint azt az AT szerzője megállapítja, hanem egy kiemel-

kedő jelentőségű afrikai író, aki körül mostanság nemcsak a 80. születésnap, hanem a Joseph Conrad ellen indított támadás keltette hatalmas rezonanciák miatt is kétségkívül igen széleskörű világfigyelem támadt.

De túllépve ezúttal az alapítók körüli dilemmán, vegyük észre, Achebe a nevében is hordozza az afrikai kultúrát. Bár a kikeresztelkedett szülők csak másodiknak adták a (később elhagyott) Albert utánra a Chinualumogu előnevet, ez a kétségkívül ibo eredetű férfinév az afrikai ún. beszélő nevek módjára mondatnyi értelmet hordoz (a magyar stilisztika szavasult mondatnak, másként mondatnévnek jelöli őket): *Chi nualumogu*, többféle angol nyelvű fordításából (God will fight on my behalf//My God fight on my behalf stb.) a következőt kell elfogadnunk: God will fight my wars. Vagyis szó szerint: Isten megvívja majd harcaimat. Más, nigériai joruba és dél-afrikai zulu beszélőnevek értelmezési kísérleteinek ismeretében talán nem tévedünk nagyot (szakirodalmi információk is megerősítenek ebben), hogy lényegében egy Isten nyújtotta védelemért és biztonságért megfogalmazódott imáról (könyörgésről) vagy annak részéről van szó. Vagyis némileg református ízzel: *Megvéd az Isten (Védj meg Istenem küzdelmeimben)*. Mindezek alapján a folyóirat honlapján megadott pr-szöveg értelmezése: *Isten harcol a kegyeimért!* nem szerencsés. (De vegyük észre azt is, hogy a Béres Mária által említett *chi/ache* védőszellem, amely egyúttal istent is jelent, benne foglaltatik Achebe nevében.)

Szerzőnk igen helyesen utal arra, hogy a szülők kikeresztelkedése elle-

nére a gyermek és ifjú Achebe az ibo hagyományhoz fordul vissza. A különféle források feljegyzik azt is, hogy az író nagyapja az ibo hagyományok jeles ismerőjének, ápolójának számított: vagyis esetében ugyancsak az az ethnopszichológiai törvényszerűség érvényesült, amire Bartók is ráérzett, amikor azt vette észre, hogy az új stílusú népdalokat a középnemzedék, a régi stílusúakat viszont a nagyapák és a hozzájuk visszaforduló unokák éneklék.

Ha már a nagy nigériai írónak a hagyományokkal való kapcsolatát érintettük, megemlítjük, Achebe szülei nem *megettért* (vagyis visszatért), hanem kikeresztelkedett vagy keresztény hitre áttért személyek voltak. *Igbo vallásról* beszélni ugyancsak nem szerencsés, hagyományos hiedelemvilágról annál inkább. Hiszen volt (továbbélt) az egyébként nagy számban keresztény hitre tért ibók hagyományvilágában: a főisten (afféle *deus oziosus*), voltak mellékistenek, voltak szellemlények, védőszellemek (ráadásul a *chi* istent és védőszellemet is jelent), házi istenek, továbbá az ősök szellemei. És ezek faluról falura némileg módosult formában jutottak kisebb vagy nagyobb szerephez. Vagyis sem a világvallások egyistenhite, sem a görögség isteneinek panteonja nem igazán vethető össze az afrikai hagyományos vallásosság jelenségkörével. Ráadásul megtévesztő, hogy ha azt mondjuk, hogy *számos istent imádtak*. A hagyományos és így az afrikai vallásosságban az istenek és hívőik viszonya sokkal bonyolultabb kérdés annál, mint hogy arra azt mondhatnánk, imádták az isteneiket. Amikor egyébként e hagyományokat Joyce Cary és más egykori

írók *barbárnak* minősítették (lásd a cikk hivatkozásait), ez nem azért volt „veszélyes” vagy inkább súlyosan megtévesztő, mert ezt a szót használták. Hiszen a legújabb társadalomtörténeti értelmezési kísérletek szerint (Mudimbe) az emberiség három nagy korszakot élt meg: az elsőt primitívnek nevezhetjük, amelyben az együttélés első, legfeljebb nagycsaládi keretei alakulnak ki. A második a barbárság kora, amely a főnöki rendszer kialakulásával jár együtt (kétségkívül ez helyenként és alkalmanként igen csak despotikus megnyilvánulásoknak ad helyet – más kérdés, hogy nemcsak a feudális Európa íráskultúrája képes a jó és így az előrelépést megelőlegező királyokra, hanem az afrikai szóbeliségben fennmaradt emlékek is képesek a jó főnökökre emlékezni). Míg a civilizált kor az, amely már megteremti a nagy lélekszámú közösségek tagjai számára az egymás mellett élés lehetőségét. Vagyis a barbár szó történeti kategóriaként (lásd egyébként Engels értelmezését is!) mindenképpen mást jelent, mintha e szót a kolonializmus igazolásaként használjuk.

(Csak zárójelben jegyezzük meg, az internetes források szerint Achebe egy alkalommal Albert Schweitzer egy paternalistának minősített megjegyzéséről, miszerint „*az afrikai valóban a testvérem, de a fiatalabb testvérem*”, elítélően nyilatkozott. Ha viszont az orgonajátékot afrikai orvoslásra váltó nagy német humanista megjegyzését az előbbieik fényében megvizsgáljuk, akkor azt kell látnunk, Schweitzer mindössze a társadalomtörténet kényszerű tényéből indult ki, hiszen az európai népek is megélték a barbárság korát

és annak késői, átmeneti lenyomatát a feudalizmusban, és ezt az átmenetet az afrikai népeknek is meg kell élniük, sokszor még keservebben, hiszen sok esetben a primitivitásból kell bejutniuk a modernizmusba, az áhított civilizált körülmények közé.)

A legkényesebb kérdés azonban, amibe szerzőnk témája kidolgozásakor beleütközött, az Achebe kontra Joseph Conrad perfeldvétel, amely az elmúlt években hatalmas nemzetközi vitát váltott ki (az interneten több anyagot lehet erről találni, mint magáról Achebe egész életművéről). Úgy vélem, amit itt Béres Mária leír, az pontosan megfelel Achebe álláspontjának, amelyben kétségkívül van igazság. Vagy inkább másról van szó? E jegyzet írójának a meglátása az, hogy az afro-centrikus látásmód megteremtésének napjainkban folyó küzdelmei sodrában a nagy ibo író túllőtt a célon. Ugyanis immár majd félszázados az irodalomelméletbe beágyazódott szemiotikai módszertan, amelynek legfontosabb üzenete szerint erőfeszítést kell tennünk annak érdekében, hogy az írásművekben felfedjük a mögöttes tartalmakat. Ugyanis mind Marlow, de még inkább a Conrad-regény többi fehér alakja jelentősen elrajzolt, az író rejtett iróniájának működésbe lépésével mindannyian hihetetlenül ellenszenvesse válnak alul-kulturáltságuk, értetlenségük, a másik megismerésére való totális érdektelenségük, anyagi éhségük (az elefántagyarok megszerzésére irányuló fehér törekvések minduntalan említése különféle szövegek környezetben valóságos belső szemiotikai rendszert teremtet), a környezethez európai fizikai adottságaik miatt alkalmazkodni képte-

lenségük stb. okán. Úgy vélem, az igazán érzékeny és figyelmes olvasó ezt Conrad könyve olvastán megérzi, felfedezi a maga számára. De ehelyütt elemzésekkel nem kívánom e gondolatot kifejtetni, mivel arra készülök, hogy nyílt levelet teszek majd közzé a *Research in African Literatures* (Bloomington, USA) hasábjain, hogy kellő tisztelettel, de igen pontos elemzésekkel hívjam fel a nagy írónak a figyelmét Conrad regényének erre a másféle megközelítési lehetőségére. És hangsúlyozzam számára, hogy Conrad nem rasszista volt, hanem éppen az első olyan európai, aki az egykori európai behatolók totális alkalmatlanságának, és mondjuk ki, embertelenségének a felmutatásával nyitott ki egy képzeletbeli kaput. És ezen aztán, elsősorban a néprajzi érdeklődésük (papok, hivatalnokok, katonák, kutatók), elkezdtek sorba belépni, hogy a kapu mögött rejlő csodálatos kulturális értékeket megismerjék, és a világközösség számára feltárják. Majd fokról fokra kineveljék azokat a bennszülött kutatókat, akik náluk is nagyobb pontossággal képesek e kultúrák értékeit felmutatni.

Az *Afrika Tanulmányokban* közölt írás szerzője 500 nyelvről beszél Nigéria esetében. Kétségkívül magam is olvastam olyan adatot, miszerint Nyugat-Afrikában (niger-kongó nyelvcsalád) 1300 nyelv léteznék. Megítélésem szerint ezek jelentős túlzások. Egyrészt mivel sok esetben dialektusokról van szó, máskor ugyanazt a nyelvet két-három országba szakadt azonos etnikai csoportok esetében más elnevezéssel illetik (pl. bambara, bamana, minianka, vagy: ful, fulbe, fulani, fula,

peul stb.). Vagyis Nigéria esetében a reális szám, úgy tűnik, inkább csak 100 és 150 között helyezkedhetik el.

Amikor a *Széthulló világ* jellegéről és jelentőségéről olvasunk, ne feledjük, még több tucatnyi műről mondható el az, mint amit itt Béres Mária Achebe javára kijelent. Hogy az afrikai irodalom másféle élménytartalmak okán másféle úton jár, mint az európai, ez nyilvánvaló (amit egyébként ma már minden valamirevaló irodalomtörténész elismer a világban). Ehhez az élménytartalomhoz pedig az írók megtalálták azt az utat, amelyet egyszerűen irodalmi folklorizmusnak nevezhetünk, és amelynek annyi megjelenési formája van legalább, ahány folklór-kincs, ahány hagyományvilág létezik. És a dolog tovább bővíthető, mert ezekhez a folklór-kincsekhez különféle írói technikák (beleértve legújabbán akár a posztmodernet is) járulhatnak.

Ami az afrikai anyanyelveket illeti, nyilvánvalóan elkövetkezik majd, hogy afrikai nyelveken mind nagyobb számban megszületnek a teljes értékű és teljes körű nemzeti irodalmak (számos nyelv esetében ez már be is következett). Más kérdés, hogy a nemzetközi kritika különös gazdagsággal mutatja ki a különféle afrikai nyelvek hatását az adott angol-ságok, angol írói stílusok létrejöttében. Azaz, az afrikai író írhat az anyanyelvén, írhat (na akár) egy viszonylag tiszta, semleges európai nyelven (angol, francia, portugál, megjegyzés: néhány esetben német nyelven is születtek afrikai írók tollából irodalmi alkotások), és írhat egy olyan irodalmiasított pidginen is, amely egyrészt megengedi a saját kultúra érvényesülését, másrészt viszont

továbbra is lehetőséget ad a világirodalom felé vezető utak bejárásához.

Vitatjuk viszont, hogy az *Arrow of God* kevésbé jelentős könyv lenne. Némileg árnyékba került kétségtelenül, azonban e regény költőisége, probléma-felvetése és -kezelése vetekszik az első írói korszakban keletkezett másik három regénynek ezekben a vonatkozásokban kialakított megoldásaival. Az ötödik regény megítélése pedig még nem lezárt ügy. Korai lenne még bizonyos kritikai megnyilvánulások miatt sommásan kevésbé sikerült műnek nevezni.

Ami viszont az Achebének megítélendő Nobel-díjat illeti, azzal magam is a legmaximálisabban egyetértek. Nem véletlenül nevezem őt kezdettől fogva (a vele kapcsolatos, nyolcvanas években írt első tanulmányaim óta) Nobel-díj gyanús írónak. Ha módomban állna, én mindenképpen Achebe mellett szavaznék.

Felhasznált irodalom

Achebe, Chinua

1958: *Things Fall Apart*, London, Heinemann, ... old. (magyarul: *Széthulló világ* ford. Tandori Dezső, Budapest, Európa Könyvkiadó, 291 old.

1964: *Arrow of God*, London, Heinemann, 287 old.

1987: *Anthills of the Savannah*, London, Heinemann, 233 old.

Bâ, Amadou Hampaté

1987: *Wangrin, a furfangos bambara*. Regény, ford. Gallai Zsófia, Budapest, Európa Könyvkiadó, 378 old.

Béres Mária

2011: Chinua Achebe – a modern afrikai irodalom atyja, *Afrika Tanulmányok*, 5, 1, 88–97. o.

Biernaczky Szilárd

1983 (1984): Chinua Achebe: Széthulló világ *Things Fall Apart*, *Afrikánisztikai Hírek*, II, 6, május, pp 20-22.

1983 (1984): Folklor az afrikai irodalomban. Megjegyzések Chinua Achebe: Széthulló világ c. regénye kapcsán (Folklore in African Literature. Notes on Chinua Achebe's *Things Fall Apart*), *Afrikánisztikai Hírek*, II, 12, december, pp 3-14.

m. s. (1985): Chinua Achebe: *Arrow of God*, lektori javaslat, 1-3. old.

Conrad, Joseph

1973: A sötétség mélyén (*The Heart of Darkness*), in: *A Narcissus négere*. Három kisregény, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 201-306. old. (eredetileg: 1903)

Egri Katalin

1984: „Lebegve két kultúra között”: A hagyományos afrikai életmód felbomlásának ábrázolása Chinua Achebe regényeiben, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Angol Tanszék, 135 old.

Gergely Ágnes vál., ford. és jegyz.

1977: *Dobsirató. Mai nigériai költők*, szerk. Karig Sára, Budapest, Európa Könyvkiadó, 145 old. (Modern Könyvtár)

1986: *Költészet és veszélytudat. Feljegyzések egy afrikai költő portréjához*. [Christopher Okigbo] (Tanulmányok.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 157 old.

1986: *Lélekvesztő*. Válogatott műfordítások 1954-1984, Budapest, Európa Könyvkiadó, 331 old. (afrikai költők: 263-320. old.)

1989: (ford.) Okigbo, Christopher: *Labirintusok*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 93 old. old. (Napjaink költészete)

Kosztolányi Dezső

1922: Milyen négereket láttam?, *Pesti Hírlap*, március 5.

1922: René Maran: *Batuala* (fordítás), Budapest, Légrády Testvérek, 163 old.

Kun Tibor

m. s.: Egy elfelejtett afrikai regény. René Maran. *Batouala*, 1-11. old (megjelenik: *Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia* (Magreb, Szenegál, Kongó, Madagaszkár és az Antillák), Budapest, Mundus Novus Könyvek, 2012)

Lindfors, Bernth

1970: Chinua Achebe és a nigériai regény, *Helikon*, 16. évf., 1. sz., 22-32. old.

Maran, René

1921: *Batouala*, Paris, Albin Michel.

Mudimbe, V. Y.

1987: Where is the Real Thing? Psychoanalysis and African Mythical Narratives, *Cahiers d'Études Africaines*, 27, no 107-108, 311-327. old.

Soyinka, Wole

1958: *Swamp Dwellers*, kiadása lásd in: *Three plays* (The Swamp Dwellers, The Trials of Brother Jero, The Strong Breed), 1963, Ibadan, Mbari Publications, 118 old.

1959: *The Lion of the Jewel*, kiadása: 1963, Oxford, Oxford University Press, 64 old.

Chinua Achebe művei magyar nyelven

Egy a Guardianból hozzánk érkező magyar nyelvű internetes információ forrásban („Ch. A. elutasítja, hogy ő lenne „az afrikai irodalom atyja”) olvasható a következő megtevesztő szöveg: „A jelenleg 78 éves írónak számtalan regénye és tanulmánya jelent meg (*Magyarországon – B.Sz.*), amelyek közül sokat magyarra is fordítottak, mint például *A nép embere*, *Isten nyilvánosszeje* vagy *Az áldozati tojás és egyéb rövid történetek*. (ian/guardian).” Ugyanis az említett regény címe magyarul: *A nép fia*, a második említett könyv (*Arrow of God*) nem jelent meg magyarul, a harmadikként említett novelláskötetből csak néhány látott folyóiratokban napvilágot nálunk. Pontosításul itt megadjuk, valójában mi is jelent meg a kiemelkedő jelentőségű nigériai író életművéből nyelvünkön:

1964 *Örökké nyugtalanul* (No longer at ease), ford. Borbás Mária, Budapest, Európa, ... old. (reg.)

1972 Mit olvasnak az afrikai értelmiségiek?, *Valóság*, 15, 8, 119-120. old. (esszé)

1974 *A népfia* (A Man of the People), ford. Karig Sára, Budapest, Magvető, 209 old. (reg.)

1974 A bolond (*The Madman*), ford. Karig Sára, *Nagyvilág*, 10, ...-... old. (elb.) (megtalálható az interneten is)

1974 (versek), in: Gergely Ágnes ford.: Nigériai költők, *Nagyvilág*, június, 803-816. old.

1975 Hadviselő lányok (*Girls at War*), ford. Róna Ilona, *Nagyvilág*, 10, 1456-1465. old. (elb.)

1976 Testvérbéke (*Civil Peace*), ford. Miklósi Judit, in: *Égtájak*, Budapest, Magvető, 7-16. old. (elb.)

1977 Mangófácska, Menekülő Madonna, Ha Hitler győz, Szerelmes ének, El-nem-kötelezettség, Kivégzés a mozivásznon, Gazdátlanul, in: Gergely Ágnes ford. – Karig Sára szerk.: *Dobsirató*. Mai nigériai költők, Budapest, Európa, 18-24. old. (versek)

1982 Ben bácsi döntése (*The Decision of Uncle Ben*), ford. Borbás Zsófia, *Új Tükör*, 33, ...-... old. (elb.)

1982 El-nem-kötelezettség (vers, ford. Gergely Ágnes), in: Lengyel Balázs szerk.: *Képtelen világ*., Budapest, Kozmosz Könyvek, 102-103. old.

1983 *Széthulló világ* (Things Fall Apart), ford. Béres Mária, Budapest, Európa, 291 old. (reg.)

1983 Akueke, ford. Bodoky Márta, *Új Tükör*, 28, ...-... old. (elb.)

1983 Halottak ösvénye (*Path of Dead*), ford. Bodoky Márta, *Új Tükör*, ...-... old. (elb.)

1986 Menekülő Madonna, Kivégzés a mozivásznon (versek, ford. Gergely Ágnes), in: Gergely Ágnes: *Lélekvesztő*. Válogatott versfordítások. 1954–1984, Budapest, Európa, 293-294. old.

1986 A fölfedező, Karácsony Biafrában, Szerelmi körforgás, A szent python panasz (versek, Tornai József ford.), Menekülő Madonna, El-nem-kötelezettség (versek, Gergely Ágnes ford.), in: Hárs Ernő – Keszthelyi Tibor szerk.: *Fekete Lángok*. Nyugat- és Közép-Afrika költészete, Budapest, Európa, 340-347. old.

2006 Cukorbébi, in: Nadine Gordime: *Mesélő*, Budapest, Ulpius-Ház Könyvkiadó, 133-143. old. (elb.)

CHINUA ACHEBE – ATYJA-E AZ AFRIKAI IRODALOMNAK?

Béres Mária

Tisztelt Biernaczky Szilárd!
Tisztelettel köszönöm a Chinua Achebéről megemlékező tanulmányomhoz fűzött szakértő megjegyzéseit, hiszen én nem vagyok afrikanista – amint az íráshoz mellékelte bio-mból is kitűnik. De valamikor engem is megfertőzött az a bizonyos „Afrika-vírus”, mely által hajtva a laikus kíváncsiságával figyelem Afrikát. Külön köszönettel tartozom azokért a kiegészítésekért, amelyek nélkül nem lenne teljes a nigériai író bemutatása: pl. nevének értelmezése, de leginkább Achebe életművéből az általam említett regényfordítások mellett magyarul is megjelent elbeszélések, versek gyűjteménye.

Az eredetileg olvasói levélnek szánt írásomból az *Afrikai Tanulmányok* felkérésére kibővített tanulmányban elsődleges céloom az volt, hogy mint Chinua Achebe egyik fordítója én is méltasam a legújabb kitüntetések kapcsán újra

a figyelem középpontjába került jeles afrikai író munkásságát. (Legyen szabad itt megjegyezni, hogy a *Széthulló világ* készítése közben 1980-ban Karig Sárával már beszélgettünk az *Arrow of God*, vagy ahogyan mi fordítottuk, *Isten nyilvesszeje* lehetséges magyar kiadásáról is. De aztán az én pályám más irányt vett, és részemről ez a feladat teljesítetlen maradt.) Achebe Gish-díja egyben jó apropónak tűnt arra is, hogy egy gondolatébresztő írással felhívjam a figyelmet az afrikai irodalom egyik legnagyobb élő alakjára, akit – mint ahogyan Ön is megerősíti – hazánkban jó ideje hallgatás vesz körül. Nem titkolt reményem továbbá, hogy talán már nem kell sokáig várnunk arra, amikor műértő irodalmárjaink és kritikusaink a hatvanas-nyolcvanas évekhez hasonló érdeklődéssel fordulnak újfent a figyelemre érdemes modern afrikai irodalom felé. És akkor majd olvashatunk annak új szí-

neiről, például a háborús irodalomról, a női írókról és magáról a nő ábrázolásáról a modern afrikai irodalomban. Vagy mai íróink, költőink tollából olvashatunk olyan gyönyörű fordításokat, mint amelyet az Ön által is említett Kosztolányi Dezső, vagy – hozzáteszem – József Attila, Radnóti Miklós készített.

Írásom iránti figyelmét ismételten megköszönve, engedtessek meg nekem, hogy e helyen reflektáljak némely gondolatára, felvetésére.

Hány nyelvet is beszélnek tehát Nigériában, Achebe szülőhazájában? Azt biztosan tudjuk, hogy Afrika mind között a „legsoknyelvűbb” világ-rész. Tudomásom szerint az annak idején kiindulópontként szolgáló Joseph Greenberg féle (1949) osztályozás után a nagyrészt decentralizált igbo (ibo) népcsoport nyelve a trópusi Nyugat-Afrika egykor hatalmas királyságainak nyelveivel (Ashanti – akan vagy twi nyelv, Dahomey – ewe, Oyo – joruba, Benin – bini) együtt a Niger-Kongó nyelvcsalád kwa alcsoportjába tartozik, melyek tonális nyelvek, fonológiai szempontból közös jegyük a tónus, hangszín jelentősége. A nyelvészek közt folyó módszertani és elméleti vita, miszerint hol a határ az önálló nyelv illetve annak dialektusa(i) között az egyes afrikai népcsoportok által beszélt nyelveket illetően jelzi, hogy vitathatatlan, pontos adat ma sem áll rendelkezésünkre. Álljon itt néhány példa: A *World Book Encyclopedia* (A. Richard Harmer et al., Chicago, World Book Inc., 1993) 14. kötetében olvashatunk Nigériáról. „Hivatalos nyelv az angol, és az iskolákban országszerte tanítják. De nem a leggyakrabban használt nyelv. A több

mint 250 etnikai csoport mindegyikének saját, a többitől eltérő nyelve van. A három legnagyobb a hausza, joruba és az ibo.” (415. o.) Az előbbinél frissebb, magyar kiadású *Országok Lexikona A-Z* (Főszerk. Szlávik Tamás, Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp. 2007) ezt írja Nigériáról: „Afrika legnépesebb országa, lakossága 434, egymástól többé-kevésbé eltérő nyelvet beszélő szudáni néptörzsből áll, de több mint kétharmadát négy nagy nép alkotja, a hausza, fulbe, joruba és az ibo.” (415. o.) Végül, a „világ 6.909 ismert élő nyelvét” katalogizáló on-line enciklopédia, a www.ethnologue.com adatai szerint Nigériában összesen 521 nyelvet beszélnek anyanyelvként. Ebből 514 a bennszülött nyelvek száma, a további 7 pedig idegen, azaz nem helyi eredetű nyelv, mint például az amerikai jelnyelv, a bagirmi, klao, mbay, mpade, ngambay, pana, valamint a libanoni és európai nyelvek. Mint poliglot országban, Nigériában is több hivatalos nyelv létezik: az edo, efik, adamawa fulfulde, hausza, idoma, igbo, közép kanuri és a joruba a helyi nyelvek közül, valamint az angol, mint a volt gyarmatosító által hozott lingua franca. Tudjuk, hogy Nigériának ez az etnikai, nyelvi és egyben kulturális sokszínűsége főleg abból fakad, hogy a transzkontinentális népvándorlási útvonalak találkozásánál fekszik.

Hasonlóan izgalmas kérdés a vallás: mit is értünk a vallás fogalmán, továbbá beszélhetünk-e igbo vallásról? Tudjuk, hogy magának a vallás meghatározásának igénye régi keletű, és tudós gondolkodók már az ókortól kezdve igyekeztek definiálni e jelenséget. Az elmúlt két évezred ilyen irányú kísérleteiből

született rövid definiáló mondatok egy egész kötetet betöltenének – közmegelegedésre azonban egyik sem számíthat a modern vallástudományokban. Elméleti feltevések azt viszont megengedhetővé teszik, hogy a vallást „örök emberi” reflexiónak tekintsük, hogy a vallás mindenekelőtt mindig társadalmi jelenség: egy szűkebb vagy tágabb embercsoport közös hite, meggyőződése és gyakorlata, ami – ha a későbbinél egyszerűbb fokon is, de – az elvonatkoztatni képes emberi gondolkodás kialakulásának első pillanatától jelen lehetett őseink eszmevilágában. Eszerint tehát jogosan mondhatjuk, hogy a vallás genezisének képzeletbeli kezdete az a pillanat, amikor az ember számára a világ két régióra bomlik: egy általa ismert és uralt valamint egy számára ismeretlen és tőle idegen területre. Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a vallás e kezdeti, csíraszerű formáihoz képest a történelem folyamán sokat változott. Jelenségeinek összetettsége tehát szinte lehetetlenné teszi, hogy lényegét egy rövid és egyszerű definícióba foglaljuk. Továbbá a vallás azon felül, hogy emberi eredetű, néhány, benne szükségszerűen meglévő összetevő együttes meglétét is feltételezi. A ma élő természeti népek, így Afrika elmaradt népeinek vallási szokásai közül a néprajzkutatók tanúsága szerint legerjedtebb a totemizmus, a mágia, a mana-hit, a fetiszizmus és az animizmus, a természetnek lelkekkel és szellemekkel történő benépesítése, és a lelkekbe, szellemekbe vetett hittől egyenes út vezetett a közösség őseinek kultusza felé. De találkozhatunk körükben a természeti jelenségek (eső, villámlás, csillagok, égitestek, stb.) kultuszával is,

és nagy szerepük van a varázslóknak is. Általánosan jellemző a politeizmus, azaz a több istenbe vetett hit. Összefoglalva, tehát azt kell mondanunk, hogy etnikai sokféleségéhez hasonlóan fekete Afrika vallásilag is rendkívül sokszínű.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, mármint, hogy szerencsés-e *hagyományos igbo vallásról* beszélni – ahogy én teszem tanulmányomban –, azt kell mondjam, hogy olvasmányaim során az adott témát tárgyaló szakirodalomban sorra ezzel a megnevezéssel találkoztam úgy angol nyelven (traditional religions) mint magyarul: legutóbb Búr Gábortól az *Afrika Tanulmányok* 2009. III. évfolyam 1. számában közölt *Afrika vallásai* című tanulmányban. De sorolhatnám tovább a forrásaimat – ehelyütt csupán röviden – úgy, mint Keszthelyi Tibornak Kende István által lektorált könyvét (*Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1971), ahol a szerző az afrikai népek életszemléletéről, vallásfilozófiájáról is beszél, vagy Gece Gusztáv könyvét (*Kérdések a vallásról*, Móra Könyvkiadó, Bp. 1976), a szintén nigériai születésű író, Buchi Emecheta 1976-ban megjelent regényének (magyarul: *A menyasszony ára*, Kozmosz Könyvek, Bp. 1982) *Utószavát*, ahol Alpha A. Diallo is természeti vallásokat említ, s végül Hahn István (*Istenek és népek*, Minerva, Bp. 1980) valamint Horváth Pál (*Vallásismeret*, Calibra Kiadó, Bp.) írásaiban talált ugyanazon megnevezést, mellyel én – mint e kérdésben laikus – vitába nem szállhatok.

Alapvető képzettségem révén nyelvvel foglalkozó tanárember és fordítóként utána néztem a *Magyar értelmező kézi-*

szótárban (Szerk. Juhász József et al., Akadémiai Kiadó, Bp, 2003) az Ön szerint általam helytelenül használt *meg-tért* melléknév és az *imád* ige jelentésének. A következőket találtam: a *meg-tér* ige alapjelentésében valaki (különösen izraelita személy) keresztény válásra tér át (ez a kikeresztelkedés), irodalmi nyelvben visszatérést jelent, tájnyelvben visszafordulást, megfordulást, végül vallással kapcsolatban pedig *keresztény hitre térést* (mint ahogyan én is használtam e szót). Ami az *imádást* illeti, Önnek igaza van abban, miszerint az „afrikai vallásosságban az istenek és hívőik viszonya” bonyolult kérdés (látja, Ön is „vallásosság”-ról beszél!). De a magyar nyelv fent említett értelmező szótára szerint is az *imád* ige 1. jelentése vallással kapcsolatos: *Istenként tisztel*. A tisztelet szó jelentésébe pedig isten(ek)hez való viszonyulásban egyaránt belefér a szeretet és a félelem.

A továbbiakban nem kerülhetem el, hogy ne térjek ki az úgynevezett Achebe kontra Joyce Cary, Joseph Conrad és Albert Schweitzer „perfelvétel”-re. Jól látja Ön, hogy érzékeny, empatikus hozzáállással magam inkább Achebe oldalán állok, és megpróbálom átérezni, hogy egy keresztény iskolázottsággal, európai műveltséggel rendelkező afrikai ember számára – akinek a népe sok más afrikai néphez hasonlóan megszenvedte a történelem legnagyobb méretű deportálása, a rabszolgaság megaláztatását – milyen lehet az, amikor szülőföldjét és embertársait borzalom, utálat és gúny tárgyává teszik, nadrágba bújtatott kutyának nevezik. El kell fogadnunk, hogy ez sérti emberi méltóságát. A *barbár* szónak pedig az angol

(barbarian) és a magyar nyelvben egyformán, mint történelmi kategória (az őskor azon szakaszának megnevezésére, amelyben az ember már némi kezdetleges állattenyésztést, földművelést és ipart űzött) mellett van egy pejoratív értelme is. A kétértelmű kijelentések pedig veszélyesek tudnak lenni. Igen.

Ami a világ irodalmi közvéleményét nagyban felkavarta és megosztotta, az elsősorban Achebenek Conradról alkotott véleménye a lengyel származású angol író 1902-ben publikált műve, a *Heart of Darkness* kapcsán. Véleményét az afrikai író legelőször 1975. február 18-án fejtette ki egy Amherstben tartott előadásában, mely előadás anyagát később, 1977-ben közölte a Massachusetts Review (18. száma) is. Gondolatait summázva ekkor illetve Achebe Conradot a „bloody racist” azaz „piszkos rasszista” névvel, ami – megjegyzendő – egyesekben már azon nyomban ott a helyszínen nagy felháborodást váltott ki. Ezenwa Ohaeto, Achebe életrajzírója meg is emlékezik erről, amint elmeséli, hogy egy idős professzor kolléga az előadás után a következő szavakkal támadt Achebére: „How dare you?” („Hogy merészeli?”) Aztán 1983-ban megjelent Achebe ezen kijelentésének első írásos kritikája is egy brit kritikus tollából. Így aztán Joseph Conrad kritika-történetét ma már két szakaszra szokás osztani: Achebe előtti és Achebe utáni szakaszra. Ezenwa Ohaeto előbb említett könyvében így idézi Achebe véleményét a kialakult vitáról (259. o.): Achebe nem betilta(t)ni akarja Conrad könyvét, csupán azt akarja, hogy olvassák azt azzal a megértéssel és háttérismerettel, amiről ő beszél. Máskü-

lönben Achebe továbbra is kitart véleménye mellett, és 2009. októberében egy rádió interjúban (National Public Radio) Robert Siegel-lel beszélgetve továbbra is úgy véli, hogy „az emberábrázolás nyelve” a *Heart of Darkness* c. kisregényben helytelen, nem megfelelő („inappropriate”). És hozzáteszi, hogy ha nem róla és népéről lenne szó, őt is elkápráztatta volna Joseph Conrad, a kiváló mesélő. Érdeklődéssel várom magam is az ezzel kapcsolatban kialakult vita további fejleményeit, a pro és kontra érveket, hogy világossá váljon számomra is Conrad személyes pártállása, és a mű igazi üzenete. Visszatérve a barbár megnevezés, mint történelmi kategória lehetséges használatára: igen-csak érdekes lenne már annak megfejtése is, hogy ezek az általunk primitívnek nevezett népek ugyan miért rekedtek meg a fejlődésben, milyen földrajzi, gazdasági, éghajlati, társadalmi, vallási, emberi, történelmi, politikai, vagy tudom is én mi okból? Mi a magyarázat?

Végül szeretnék néhány gondolatot fűzni az Ön által írása címében felvetett kérdéshez: *Chinua Achebe atyja-e az afrikai irodalomnak?* Ahogyan azt Ön is példákkal erősíti, az egész kontinens tekintetében a válasz erre a kérdésre természetesen: nem. Kiindulásul említsük itt meg, hogy az afrikai irodalom fogalma nem egyértelműen használatos a szakirodalomban. Még ma is vita folyik arról, hogy e fogalom körébe csak az afrikai születésű szerzők, avagy az afrikai származású amerikai szerzők társadalmi valóságot tükröző művészi alkotásai is beleértendők-e. Sőt, az afrikai kontinensen belül is

kultúrtörténetileg három élesen elkülönülő irodalomról beszélhetünk: az arab, a szubszaharai fekete (ahová Achebe is sorolandó) és a dél-afrikai angol-búr irodalom. És bár különösen a második világháború után felerősödő pán-afrikai mozgalom az afrikai népek összetartozását volt hivatott hangsúlyozni, mégis úgy gondolom, hogy külön tárgyalandó a fekete afrikai népek irodalma, teljes kultúrája az alapvetően eltérő, iszlám hagyományokkal rendelkező észak-afrikai arab országok kultúrájától, és bizonyos tekintetben akár az erős európai háttérkultúrával rendelkező dél-afrikai irodalomtól is. Sőt, tovább megyek: bár a történelem Afrikában sok helyütt vonalzóval rajzolta meg az országhatárokat, így szétdarabolva népeket, ma már a volt gyarmati rendszer felbomlásával, a politikai függetlenség birtokában meginduló országépítéssel együtt erősödő nemzeti öntudat egészen új korszakot nyit, és létrehozza az egyes országok sajátos *nemzeti* irodalmát.

Visszatérve az „Achebe atyja-e...” kérdéshez: Jól ismert tény, hogy az afrikai népek hosszú ideig nem ismerték illetve nem használták az írást. A hagyományos irodalom Afrikában orális volt, és az írásos vagy írott fekete irodalom, mint merőben új művészi forma megjelenése egyértelműen az írásbeliség késői, a keresztény hitterítők által történt „beviteléhez” köthető. Jóllehet szuahéli nyelven, vagy a nagyobb bantu nyelveken (pl.: zulu, xhosza és szoto), valamint joruba nyelven már azelőtt is létezett írásos irodalom! Ahogyan Ön is említi – a 20. században aztán a nyugat-afrikai értelmi-

ség függetlenségi háborúja létrehozta a négritude irodalmát, melynek virágkora az 1947–1959 közötti évekre esik, és legfőbb apostolai a francia nyelven író nyugat-indiai A. Césaire és L. Damas, vezéralakja pedig a szintén francia nyelven író szenegáli L. S. Senghor voltak. A politikai mozgalommá nőtt „négerség” stílusiránnyal szinte egy időben, amikor nem egy, főleg a hagyományos rituálékhoz kapcsolódó orális tradíció már-már eltűnőben volt, az erősödő nemzeti öntudat számos tanult afrikai figyelmét ráirányította kulturális öröksége értékeire. Ennek eredményeként született és jelent meg az 1930-as évektől kezdődően számos autentikus gyűjtemény, és ilyen légkörben születtek Amos Tutuola és Cyprian Ekwensi művei. De ez még nem az a sajátos stílus, aminek kidolgozásán Achebe ez idő tájt dolgozik, és végül az 1958-ban megjelent *Széthulló világ*gal prezentál. Ahogy az első, Európában tanuló nemzedék megismerkedett a klasszikus európai irodalommal, annak minden jellegzetességével, majd annak hatása alatt lemondva saját ősi hagyományairól, anyanyelvéről bontogatta irodalmi szárnyait, úgy váltotta ezt a nemzedéket a költő Christopher Okigbo és a prózaíró Chinua Achebe, lázadva az afri-

kai népek torkán lekényszerített gyarmatosító nyelv rabsága ellen, létrehozva majd útjára indítva a modern afrikai irodalom új nyelvét. És ahogyan Okigbo az utána következő költőnemzedék ihletőjévé vált, mint az afrikai és európai költészet szintézisének első igazi, eredeti hangú képviselője, úgy szolgált Achebe nyelve modellként kortársai és az őket követő szabad írónemzedék számára. És hadd kössem itt a *modern* afrikai irodalom kezdetének jelképes időpontját – ahogy én értem – egy jelképes dátumhoz, a gyarmati rendszer felbomlásának az ENSZ Közgyűlés által történt 1960-as deklarálásához. Befejezésül pedig, hogy pontosítsam az Ön kérdésére adott válaszomat: mivel a már fent is említett *Magyar értelmező kéziszótár* szerint – az én olvasatomban – az *atyja* szó jelentése *valaminek az elindítója, megteremtője*, az előbbieket egybevetve fogadtam el és használtam tárgyalt írásomban a világszerte elsősorban, mint a *Széthulló világ* írója ismert Chinua Achebet megillető (valóban Nadine Gordimertől származó) megtisztelő titulust: Chinua Achebe „*a modern afrikai irodalom atyja*”.

Tisztelettel:
Béres Mária